

ւատքի և քրիստոնէութեան մէջ է: Տա-
րակոյսը՝ անջատող և մահաբեր ուժ մ'է,
ինչպէս կը կարդանք Տանդէի մէջ:

Թերահաւատք և նենգաւորք զիրար կը
բզբտեն: Եթէ հունգարական ազգէն կ'ու-
զենք նորաստեղծել միացեալ և կորովի
բանակ մը, պէտք ենք հաւաքել այդ
բանակը քրիստոնէութեան հասարակաց
սկզբունքներու միջոցաւ, որոնց յօդիչ ուժը
ծանօթ է մեզ կեանքի և պատմութեան
փորձառութիւնէն:

Տանդէի յիշատակին տօնախմբութիւն-
ները կը կայանան, մեր կողմանէ, տնկելու
և բեղմնաւորելու մէջ իր հոգին մեր սրտին
խորը: Ընտրեալ այդ հոգիները՝ որ գիտեն
հասկնալ և թափանցել ամենէն մեծ բա-
նաստեղծին հոգիին մէջ, նախ իրենք

կ'իւրացնեն զայն, և յետոյ՝ իրենց օրի-
նակով և յորդորմամբ կը հաղորդեն հուն-
գարացի ժողովրդեան: Պատշաճ և արժան
է որ մերայինք սորվին սքանչանալ Տան-
դէի հոգւոյն վրայ և նմանիլ իր նկարա-
զրին: Բանաստեղծին վստահութիւնը և
լիովի ապահինութիւնը Աստուծոյ վրայ՝
ամենէն աւելի ծանր յուզումներու, կոիւ-
ներու և վշտերու ատեն, մեզի թող օրինակ
ըլլայ մեր գողգոթայի օրերուն մէջ, և
եթէ հաւատարմօրէն օրինակին նմանինք,
մեծացալ պիտի շտապեցնենք յարու-
թիւնը մեր ճշմարտութեան՝ այժմ գա-
մուած խաչին վրայ:

Թարգմ. Հ. ՔԵՐԻՎՐԵ ԶՐԱՅԵՆՍ

Osservatore Romano 22 Մայիս 1921

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

«ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ՄԷՋ

ՏԱՆԴԵԻ այս անգուգական Քերթուածը,
պէտք է ըսենք անմիջապէս, իր բանա-
ստեղծական ու մեծախորհուրդ իմաստներու
անօր թեւերուն վրայ՝ կը կրէ ամենէն աւելի
բնութեան ու գիտութեանց մէջ գտնուող էն
հրաշալի տարերքը: Աստուածաբանք անոր
ծոցին մէջ նկարուած կը գտնեն, մարդկային
կարողութեան շափով, էն ստուգադոյնն ու
իրականը, լուցարձակն ու երանականը, որ
հաստատուած է կրօնքի անխախտ ճշմար-
տութեանց վրայ: Պատմաբանք՝ Քերթողէն
յիշատակուած անձնաւորութեանց ու զէպ-
քերու գրաւած վայրն ու դիրքերը կ'ու-
սումնասիրեն: Բնախօսք անշուշտ կը հետա-
քըքրօւին Տանդէի բացած շրջապատներովն
ու պարունակներով, և կը զխեն բնութեան
տարերայ առած դերը և այլ զանազան ստու-
րերկրայ մասերն և ուղիները: Քերթողք
անոր մէջ կը գիտեն այն բանաստեղծու-
թիւնն ու վառ երեակայութիւնը՝ որ իր
կատարելութեան գագաթնակէտն հասած է:

Այս, ասոնք ամէնը միասնոյ, բայց առանց
զիրար խափանելու, կը գտնուին Աշխիւրհի

Գլուխ – Գործոցին մէջ: Սակայն այդ հրա-
շակերտը բազմաստեղծ գիտութեանց բով
մ'ըլլալէն զատ՝ յատկապէս կը ներկայացնէ
իր մէջ՝ գեղարուեստական ճիւղի մը հրա-
շալիքներն ալ: Ինքիթիլ տարր մ'ունի ան
իր մէջ, ձայնը, և անոր բազմերփեան զար-
գացումը՝ երգը, երաժշտութիւնը:

Բայց գեռ մանրամասնութեանց չիլիւծ, հե-
տեւելով նաև խալ. երաժշտագէտ Արնալտօ
Պոնալինդուրայի՝ և գաղղ. երաժշտական
քննադատ Գամիլյէ Պելլէկի՝, կ'ուզենք ցու-
ցնել նախ, թէ

ԿԸ ՍԻՐԷՐ ՏԱՆԴԵԻ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Այս մասին զանազան մատենագիրներ
արտայայտուած են: Պաքաչիօ «Տանդէի
վարք»-ին մէջ կը հաստատէ զայդ: Լէոնարտօ
տա Պրունի և ձիանոցցօ Մանէգրի կ'ըսեն,

1. «Dante e la Musica». Լիպոնօ 1904.
2. Revue des Deux Mondes. 1908. էջ 67–86.

որ Տանդէ կը գուարճանար երգերով ու ձայններով: Իսկ Ֆրանչիսկօ Ֆիլէլֆօ կ'ըսէ, որ Տանդէ ամենաքաղցր կերպով կ'երգէր ու կ'իթառով ու երգէհնով կը նուագէր: Սա կայն ուրիշ հաստատուն փաստեր ըլլալուն համար՝ հեղինակներու մեծամասնութիւն մը տարակուսելի կը համարի Ֆիլէլֆօյի ըսածները: Սա իրեն միակ հաւատացող մ'ունի զՄիսիրիին:

Սակայն ով որ ուզէ հետեւի Ալիկիէրիի գործերուն ու տեսնէ մերթ ընդ մերթ գործածած դասական քաղաքացիականներն ու ասացուածքները՝ անկարելի պիտի չնկատէ որ սիրող եղած ըլլայ Նրաշատութեան, ինչպէս կը հաստատեն հին հեղինակները: Եստ ընտանիքն ունէ մ'է որ ան իր պատանութեան ժամանակ երգերով զբաղած ըլլայ: Եթէ իր ժամանակները իրմէ նուազ հանճարներ, գիտել կու տայ Արնալտօ, իբր հմտութիւն կ'ուսանէին, ևս առաւել Տանդէ: Իսց ասոր իբր ասացոյց մը կրնանք բերել Քերթոլին ունեցած յատուկ մտերմական ծանօթութիւնները՝ ինչպէս կը գուշակուի իր երկերէն՝ իր ժամանակի սոյն գեղարուեստի վարպետներուն հետ: Գարձեալ իբր փաստ պէտք է՝ զամարինք այն սրտի գոհունակութիւնը՝ զոր կը զգայ, ինչպէս Պելլէկ ալ կ'ըսէ, երաժշտագէտները՝ ինչպէս Ֆոլքերդօ, Արնալտօ Տանիէլլօ, Քազելլա և այլ երգիչներ՝ Քաւարանի և Արքայութեան մէջ անշուշտ համար. մինչ և ոչ հատ մը գոհութիւն մէջ կը տեսնէ:

Այս ամէնը նկատի առնելով՝ գուցէ ոմանք փորձուին ըսելու. արդեօք

ԵՐԱԺԻՇՏ ԱՆ ԷՐ ՏԱՆԴԷ

Թէ և բուն գրական փաստ չունինք երաժշտական արուեստի ալ «Իբր մասնագէտ» նոսրեղած համարիչու, սակայն եթէ՝ նկատմամբ «Աստուածային կատակերգութեան»՝ ճանչցած է անոր կատարելիքը ամենամեծ գերել, և սուրած է անոր արժանաւոր ստալարէզ՝ կը նշանակէ այս, որ Տանդէ եղած չէ իբր սոսկ երաժշտասէր, այլ լրջօրէն ուսումնասիրած է ան ամբողջ երաժշտական պատմութիւնն ու օրէնքները, ինչ որ կար: Գիտէր անշուշտ որ՝ առանց երաժշտութեան՝ իր եռամասն Քերթուածը գուտ մտացածին պիտի ըլլար, ու պիտի կորսնցնէր այն ամենազոյգն համեմատական արժէքը՝ զոր կրնար ունենալ այն իրականին հանդէպ, զոր ի գուր որոնողայէն ամբողջ կը ձկտի մարդկային միտքը, զիւս ըստի յաւերթօրէն չնկնած: Գարձեալ՝ առանց երգի կամ երաժշտու-

թեան, մի միայն տեսողութեան անսպասովայնքով՝ պակասաւոր պիտի ըլլար ու պիտի չհամապատասխանէր, զոր օրինակ, այն արքայութեան՝ որ լիակատար, անվիանան ամենաքաղցր ճշմարիտ վայելքներու աշխարհ մ'է: Չէ՞ որ երկրիս վրայ երգն ու երաժշտութիւնը սիրտն ու հոգին զիւթելու գեղեցիկ հրապոյններն ունի: Պատկերները մաքսերուս զիմաց այն նկարները, ուր նոյն իսկ բնական զրգմամբ ու քնազգով մը՝ իբր անոր զոյութեան ամենութիւն հաւաստիք՝ մահկանացուք կը մղուին փողեր կամ այլ նուազարաններ տալ հրեշտակաց ձեռքը և կամ երգելու զիրքի մէջ կը ներկայացնեն զանոնք:

Աւտի աստուծոյն կարելի չէ, որ Տանդէ գրեն «Աստուածային Խառնակերպութեան» ձեռք գարներէ առաջ՝ պրպտած ու պատրաստած չըլլայ այն զիմաւոր տարերքը՝ զորս պիտի զնէր անհունութեան մէջ և չառնուր զիմաւոր տաղաճը՝ երբը՝ որուն գոյութեան էն առաջ հաստատողներն են Եկեղեցական աստուծութիւնք, Ս. Գիրք և Ս. Հարք, Թէ արեւմտեան և թէ արեւելեան եկեղեցեաց:

Իսկ եթէ ուղուի վերլուծել նոյն իսկ երաժշտութեան մասին Տանդէի ունեցած ծանօթութիւնը՝ մէջ կը բերենք Պելլէկի տեսութիւնը որ կ'ըսէ. «Տանդէ կը ձանձնար զերաժշտութիւնը երկու կերպով. իմացական երաժշտութիւնը կը զգացմունքով կը հաւատար այն փոխադարձ ճշդութեան՝ որ կայ ընդ մէջ երաժշտութեան և քանատեսութեան մոյշն: Կիս հարկաւոր միտքեան և տիրող երկուքարիւր տարբերութեան միջև, որ են իսպոլն առ ձայնը, ինչպէս կը խօսի Տանդէ իւր «Նոր կեսեր»-ի մէջ քաղցր հնչման (dolce suono) մասին՝ որ երգին վրայ կ'աշխարհայ: Իսկ Արնալտօ Պոնալեմպուրա նկատի առնելով Քերթուածը գիտութիւնը՝ կ'ըսէ. «Ո՛ր մի երաժշտական ձև օտար չէ իրեն համար»:

Չայս ալ ըսենք, որ նոյն իսկ կարծողներ եղած են թէ Ալիկիէրի յատուկ ուսուցչի աստճորդութեամբ զարգացուցած է: Ըստ Արնալտօյի՝ Ֆիլէլֆօ, Լադրի, Բելլի, Ճինկընէ, Ֆրադիշլիլի և այլ հեղինակներ գլխաւորապէս իրենց կը համարին Տանդէի և յայտնաբերողը կը համարուի կարծիքներ ալ, ինչպէս Պալպօ հաստատական ասացոյց մը չի գրուներ. իրեն կը հետեւին նաև բոլոր արդի հեղինակները:

Կը որպէս զի մեր ընթերցողք տեսնեն թէ մինչև ինչ աստիճանի յարգուած է Քերթոլին երաժշտագիտութիւնը՝ կը զննենք հոս այն վերլուծումը՝ զոր Գարիլի (1795-1881) կ'ընէ իր «Դիւցազունք» հատորին մէջ «Աստուածային կատակերգութեան» մասին:

Տանդէի քերթուածը երգ մ'է, Դիւք՝ կը կոչէ զայն խորհրդական (mystique) և անքննելի երգ մը, և այդպէս է իր նկարագիրը բուն բառական իմաստով: Եւս տուած կ'ըլլամ Տանդէի իմ է՛ն բարձր գովանատ, երբ իւր «Աստուածային կատարներգութեան» վրայ կը խօսիմ, թէ ամէն իմաստով անիկա իսկական երգ մ'է: Իւր տուած ժայնին մէջն իսկ Գրեգորեան երգ մը կայ. իւր թէ երգով մը կը սկսի ան: Գործածած լեզուն, իւր պարզ եռափայլ տողերը (terza rima) անստարակոյս կ'ոգնեն ասոր մէջ: Կը կարգացոյն ամբողջ երկարութեամբը, բնականաբար տեսակ մը սաղմոսասացութեամբ, Բայց եւ կ'աւելցնեն որ այլապէս կարելի չէր. վասն զի էութիւնը և գործին նիւթն ինքնին զանազակաւոր են. իւր խորուսթիւն և իւր կերպը կը յափշտակէ, և իւր պարզութիւնը զայն երաժշտական կ'ընէ: Արցան խորը մտնեմ՝ այնքան երաժշտութիւն կը գտնեմ ամէն կողմ, Տանդէ միջին զարու ժայնատար փոյն է. այն մտածողութիւնը որ կար այն ժամանակ՝ անոր մէջ կը տեսնուի յաւերժական երաժշտութեամբ մը: Տանդէ, իտալացի անձն, զրկուած է մեր աշխարհ՝ մարմնացնելու համար երաժշտութիւն միջին զարու կրօնքը, մեր արգի Եւրոպայի կրօնքն ու իւր ներքին կենսքը:

Հսկայ քերթուածին երաժշտական յատկութիւնը դեռ աւելի պայծառօրէն ցուցադրուած է Հետեւեալ տողերուն մէջ, զոր ժամանակին գրած է իտալացի նշանաւոր երաժիշտ Արրիկօ Պլյոյիգօ առ Գամիլլ Պելլէկ:

Տանդէ ստեղծած է զազափառներու բազմաձայն երաժշտութիւնը, կամ, լաւ եւ՝ զգացումը, մտածութիւնը և խօսքը այնքան հրաշքի կերպով կը մարմնանան իր ցով՝ որ այդ երկրորդութիւնը բոլորովին կը կազմէ միութիւն մը, երեք ժայնով կատարեալ ներդաշնակութիւն (accord) մը, ուր զգացումը՝ որ երաժշտական տարր մ'է՝ կը տիրէ: Հայտնութիւնը՝ որուն միջոցով կ'ընտրէ նա խօսքը, վայրը՝ զոր այդ խօսքը կը դրուէ, իւր խորհրդաւոր կապերը ժայնաւորներուն, ներդաշնակութեանց, անկատար նմանաձայնութեանց (assonance), այնպիսի հետ՝ որ կը կանխեն և որ կը հետեւին անոր, յայտնութիւն, և դեռ աւելի զաղանի բան մը, կոտ տայ Տանդէի երեքտողեան տան՝ երաժշտի ճշմարիտ երաժշտութեան մը արժէքը: Նա բառերով կը գործէ միևնոյն հրաշքը՝ ինչ որ ձեր շնաշխարհիկ Մոլար և իմ սքանչելի Սերասարիանոս Պաիս կը գործէին ժայնաշնչներու հետ և միևնոյն կերպով: Բայց երեքին մէջէն ամենէն սքանչելին ան է. Մոլար և Պաիս իրենց արուեստի սահմանէն անդին չեն անցած. Տանդէ աւելի բարձր ելած է քան քուրդը... Անիկա շօշափած, կարած անցած է ծանրութեան սահմաններէն անդին: Երաժիշտներու ակումբին մէջ մասնաւորապէս՝ այս բազմականը տեղ չունի, անիկայ չափա-

զանց մեծ է: Մէկ հոգի միայն արժանի պիտի ըլլար նստելու իւր անկողնոյն ոտքը. անիկա Լէոնարտոն է, այն մոգիչը՝ որ ինքն ալ ամէն ինչ գիտէր, և ինքն ալ գերազանցեց իր զարուն զիտութեան և գրեթէ մերիւնիւն ալ:

Արդ երաժշտութենէ զատ ի՞նչ բան կարող է աւելի ընկղմել մարդուս սիրտն ու միտքը՝ յափշտակութեան ուղիէնէն մէջ: Կը դիտենք աշխարհահոյակ նկարիչներու, արձանագործներու է՛ն ցայտուն ու ճաճանչող գործերը՝ և հիմաւոյէ շինք դադարիւր. և ստակայն՝ այս ամէնը կան Տանդէի մէջ: Վայելելու համար բուռ է Հետեւի իրեն՝ դէպի երեք Գաւառները, պարունակէ պարունակ միտս սին չըրելով. և ահա ունկնդիր պիտի ըլլանք իսկոյն երաժշտութեան մը՝ որ միանգամայն կուռ ու վսեմ իմաստներուն, ազգու խորհուրդներուն, սրտայոյզ և հոգեզուարճ ըզգացումներուն, զգիւիչ տեսարաններու աշխարհ մ'է:

Բայց թէ երեք գաւառներուն մէջ ինչ չափով կը գտնուի այս գեղարուեստական ճիւղը՝ ցուցնենք մի առ մի:

ԴժՈՒՔԻՆ ՄԷՋ

Բայց հոս երգ չկայ. պէտք է կրկնենք Շիլլերի խօսքը «Չարերը երգ չունին» և մեզաւորը պէտք չէ որ վայելէ և ոչ բողբ մը անկից. ան պէտք է որ յաւիտեան կրէ. հոն իր բոլոր զգայարանքները տեղւոյն տարեքաց հետ իրեն տանջանքի առիթ են, ոչ թէ զուարճացնելու որ և է կերպով մը: Այն զգայութիւնը որ երկրիս վրայ կ'առնէին փոքրիկ խիւղ մը, զուարճութիւն մը՝ դժոխքին մէջ գիրենք պիտի մրկէ առանց նուազելու, առանց սպառնելու: «Չարերը երգ չունին», պէտք է զրկուին անկից. ուստի Տանդէ չի մացնիր հոն, Բոտ Աւետարանի՝ անոնց բաժինն է «Լալ և կրճտել ստամանց» և պէտք է տիրէ

Հոն հաւաքանք, ողբ ու ճիւղի բարձրագու...

Կերպ կերպ լեզուն ու քաղցի բարբառներ, վայր մը ունից, կատաղութեան սուր շնչոտը, Բարձր ու կերկր ժայնք և ձեռաց շառափներ:

(Դժոխք երգ Գ. 22-25)

Ահա ուրեմն ինչ որ կայ երաժշտութիւն՝ Տանդէի Դժոխքին մէջ «Երաժշտութիւնը եթէ Քաւարանի և Արքայութեան մէջ ամէն կողմ՝ ներկայ է, կ'ընէ Պելլէկ, բացակայ է Դժոխքէն, վասն զի Դժոխքը անդարմանելի անկարգութեանց և անմիթար ցաւոց բնականաբան է: Կ'ըսէ դարձեալ ուրիշ տեղ մ'ալ:

1. Գերմանացի նշանաւոր բանաստեղծ և մատակարար Ծն. 1775 † 1859:

«Տանդէի Դժոխքին մէջ գոյութիւն չունի երաժշտութիւնը. անոր համար որ Դժոխքին մէջ ամէն ինչ շարլարանք է... ոչ, վասն զի երբէք երաժշտութիւնը անհամաձայն եղած չէ ցաւին հետ: Զլմարիտ ու մանաւանդ բնազանցական քան բարոյական պատճառն այն է՝ որ Դժոխքին մէջ – ինչպէս կ'ըսէ Յոր – ամէն ինչ անկարգ է: Մինչ Քաւաւ-րանն ու ևս առաւել Արքայութիւնը ունին

ՔԱՒԱՐԱՆԻՆ ՄԻՋ

Հոս, սակայն, հարաշանքները անյուսու-թեան չեն, այլ սիրոյ: Հոս ողբ ու կոծն իսկ տեսակ մը քաղցրութիւն ունի, վասն զի աղլամղլուտ խորխորատէն չէ որ կ'ելլէ, այլ անկեց՝ որ գեղեցիկ օրուան մը խոստմնալից արշալոյսը կը թուի: Միակ միութարութիւնը համակ յուսոյ մէջ կը կայանայ, վասն զի

Եւ Յա իծծի. «Էքրծուածապիտ են ամոռք,
Աշկերտմնրով իրենց՝ ամէն աղանդէ».
(Դժոխք Երգ. Թ. 127)

երաժշտութիւն, ինչպէս կ'ըսէ մեկնիչ մը, իբր գլխաւոր նիւթ է մերենայ, և անով ողողուած են իբր լուսոյ պայծառութեան մէջ: Պեղլէկ կ'անուանէ նոյն իսկ երաժշտու-թիւնը Քաւարանի և Արքայութեան շունչն ու հոգին:

Աւրեմ Տանդէի սոյն երկու գաւառները եթէ երգող և ցնծութեանց կենդանի Դոդա-ներու գեղեցիկ էջեր պիտի բանան, Դժոխքը՝ այդ տեսակէտով՝ թեւտարած հանգիստ (pausa) մըն է, զոր երգահանը կը գնէ երբեմն բանալիէն վերջ՝ գեռ. երաժշտու-թիւնը չսկսած:

գիտեն հոն ընտրեալ հոգիները՝ որ այդ կայանը իրենց համար ժամանակաւոր է: Այո, կը կրեն իրենց արդար պատուհասը, բայց սրբուելու համար: Կը կրեն աչքերնին դէպի վեր յառած կարօտակէզ սիրով մը: Անհուն Սիրոյն քով փութով ժամանելու սուրբ տարփանքն է որ կը վառէ սրտերնին: Ինչով զբաղած են այդ հոգիները. «միշտ երաժշտութեամբ» կը պատասխանէ Պեղլէկ: Եւ Տանդէ ոչ միայն իբր այդ միջավայրին զլխաւոր տարր կը գնէ իր «Քաւարան»ին մէջ, այլ նոյն արուեստի տեսակներն այլ-թէ և վայր մ'է՝ ուր արտասուքով պիտի

մաքրուի հոգին, բայց զուարթ կը մտնէ հոն.
ինչպէս Քերթողն ինքնին կ'ըսէ.

Ո՛հ, քանիօն կը տարբերին մուտքերն այս՝
Տարտարոսի բերաններէն. հոս երգ՝մ
Կը մըտքել, վարը՝ վարաց կոծերով.
(Քաւ. Երգ ԺԲ. 112-114)

Առաջին երգը յարմարագոյն ստղմոս մ'է
«Յէյանկէն խրայելի յիգիպտոսէ», զոր այն-
քան միաբերան կ'երգեն հոգիներու խումբ
մը՝ որ սրբնթաց ու թեթևաշարժ նուով մը
կը հասնի. (Երգ Բ.) — Քերթողը միևնոյն
լեզբին մէջ կը ներկայացնէ իւր ժամանա-
կակից ու մտերիմ նշանաւոր երգիչը Գա-
զելու՝ նոյն ինքն Տանդէի երգերէն մին, որ
այսպէս կը սկսի. «Սէրք որ մոքիս մէջ կը
խօսի ինձի»։ — Աստուծոյ արդարութիւնն է
որ կը պատուհասէ այդ հոգիները, և անոնք
կը տուրբուն զԱստուած տեսնելու ուժգին
կարօտով մը... և ահա Քերթողը կը լսեցնէ
ուրիշ խումբէ «Ողորմես ինձ Աստուած»
ստղմուր (Երգ Ե.)։ — Բայց քրիստոնեայն եր-
կէս ընծայուած հզօրագոյն միջնորդ մ'ունի
երկնքին առջև, որ գիտէ մայրենի զօրու-
թեամբ Աստուծմէ ընդունելի իւր ողորմու-
թիւնը... և ահա Տանդէ իւր «Քաւարան»-ին
մէջ կը տեսնէ հոգիներ, որոնք խտրուու և
ծաղկանց վրայ թառած կ'երգեն «Ողջ չիւր
քագունի» (Երգ Է.)։ — Անգին ուրիշ հոգի
մ'է որ կը մենկրգէ «Չընգ յառաջ քան
զվախման լուսոյ» Արեւմտեան Եկեղեցւոյ
ժամերգութեան մէջ երգը, այնքան բարե-
պաշտ ու քաղցր չեղտերով՝ որ Քերթողին
միաքն ու սիրտը կը յափշտակէ. մանաւանդ
երբ իրեն կը սկսին հետևիլ և այլ լեռնե-
աանգ հոգիներ (Երգ Ը.)։ — Այսպէս կը
կարծէ Աստուծոյ Հրեշտակէն՝ քաղցրանուագ
ներդաշնակութեամբ մը «Չընգ Աստուած
գովարանեմք»ը. անշուշտ Աստուծոյ ողոր-
մութիւնը հոն չարարակալիկ հոգիներու վրայ
տեսնելուն համար, որոնց հոգիները բոլո-
րովին կը սպիտակացնէ և կը պայծառացնէ
իր իսկ արդարութեամբը (Երգ Թ.)։ — Ինչ

որ քրիստոնեայն այս աշխարհիս վրայ ունի
ինչք ու պատիւ՝ իր հետ պիտի սպառնի,
վասն զի ո՛չ մէկ չիւր պիտի կարենայ միա-
սին տանել միւս աշխարհ. նա մանաւանդ
վայն անոր՝ որ իր ճշմարիտ նպատակին չի
գործածեր առած ձրիառուր պարգևները...
և ահա Տանդէի «Քաւարան»էն պիտի լսուի՝
անշուշտ իւր ազգաբար խրատ՝ հոգիներու
երգը. «Երանի աղբատաց հոգեով» (Երգ
ԺԲ.)։ — Ուրիշ տեղ մը՝ կարծես պիտի լսենք
թէ որքան երջանիկ է այն՝ որ հոս իր ունե-
ցածէն բաժին կը հոնէ ազգատին... և ահա
քրիստոնեան ուրիշ պատուէր մը «Երանի
ողորմածաց» (Երգ ԺԵ.)։ — Միևնոյն յետին
նաքարակիտը պիտի վճարեն Աստուծոյ ըն-
տրեալները այդ Քաւութեան Հովտին մէջ...
և ահա Բանաստեղծը կը ներկայացնէ ող-
բացող հոգիներ, որոնք երեսն ի վար ինկած
ու խորհրդաւոր Հնգունեւով մը ձայնեն
«Միեմեցաւ անձն իմ ի հող» (Երգ ԺԹ.)։ —
Աստուծոյ Մայրը սղնութեան պիտի հասնի
իր հրաւատարիմ ծառային, ո՛չ միայն այս
երկրի վրայ, այլ երբ ան յետին արատ-
ներն ալ մաքրելու կը ճգնի այդ կայանին
մէջ... և ահա Տանդէ անոնց Հեծկտացող
սրտերէն կը լսեցնէ «Քաղցր Մարիամ»։ —
Այս, կը կրնն. բայց գո՛տիքի պատիւէն գերծ
ըլլալուն գոհութիւնը կը յուզէ գրեկնք
աղաղակելու... «Փառք ի քարձունս Աս-
տուծոյ» (Երգ Ի.)։ — Կարօտը կարծես իր
ուժգին թափին հասած է ընտրելոց մէջ.
և իրենք անգոր պիտի զգան դիմագրելու
հզօր հոտանքին. լարահատալ կը պտղատին
առ Տէր՝ թոյլատրել իրենց՝ յազեցնելու
ծարաւներն և յաւերժօրէն օրհնաբանելու
զԻ՞նքը... «Տէր երբ չըրրունս իմ քանս»
(Երգ ԻԳ.)։ «Աստուած վիճակոյն գրաւ
քիանց» (Երգ ԻԵ.)։ — Երջանիկ հոգիներ,
որոնք մինչև յետին բնիոնը վճարած են
այլևս. որքան քաղցր պիտի հնչէ անոնց...
րոցէն դուրս եզրին վրայ գտնուող Հրեշտա-
կին նուագաւոր խօսքերը. «Երանի այնոցիկ
որ սուրբ են սրտիւք» (Երգ ԻԶ.)։

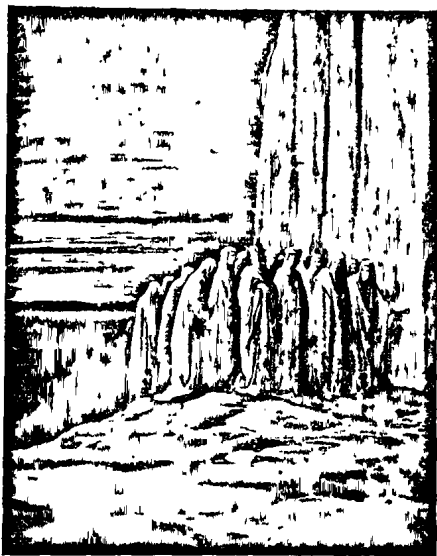
Հետզհետէ կը պատմականան նորանոր
տեսարաններ. իմաստ ու զգալաւոր շատ
աւելի կենդանի և բազմազան գոյներ կ'առ-
նուն։ Ողբուլացի պիտի սկսի յաջորդել ինչ-
դուրիւն. կարծես յետ քառասնօրեայ պա-
հայ՝ Ջատիկն է որ կու գայ։

Քերթողին զիմաց Հեոպհետէ կ'ընդար-
ձակուի հորիզոնը. նա յամբընթաց քայի-
րով կ'ուղղուի գէպի բաց դաշտը և անկէ
տեղին ալ ծաղկաթիթիթ դալարագեղ ծառե-
րուն մէջ։ Եւ ահա կ'երեւնայ կին մը (Մա-
դիտա, ինչպէս կ'ըսեն մեկնիչք) ու կը լսեցնէ

1. Անանուն Թիրենցիի մը Գազելայի մասին այս-
պէս էր գրէ. Բիստոյացի Գազելու ամենամեծ երածիտ
մ'եղաւ, ու գլխաւորապէս հեռագելուս մէջ եւ շատ ըն-
տանի եր ճեղքակնի, վասն զի Տանդի իր երեսաստղու-
րեան ժամանակ շարադրեց շատ մը ծաղկոյղակեան երգեր
ու պարերգեր՝ զորս եւս նուագեց, ու Քերթողին շատ
հաճելի եղաւ լսել գանձը։

իր թովիչ երգերը։ Այլևս երկրաւոր դրախտն հասած է Տանդէ։ Որքան խորհրդաւոր և իմաստալից է շարքը՝ զոր տուած է սն յաւ ջորդ նուագներուն։ Աստուածային ոգորմուծեան և այլ յորդորանքի երգերուն կը յաջորդեն այժմ ցնծեղանքը։ «Երանի ում բողոքիան եղև մեղաց»։ այս է՝ ինչ որ կը շարունակէ նոյն կիւնը։ Հետզհետէ երգել

Այլևս Պէտթիչէն պիտի ըլլայ առաջնորդ գերագոյն գաւառին համար, վասն զի վիր-գիլ քիչ առաջ ըսած էր թէ «այլևս իրմէ հետուն չի տեսներ» ինք։ Տանդէի առաջին փոյթն է երգել տալ հրեշտակներուն «ի յիզ Տէր յուսացայ» (Երգ I.) և հոն կ'ու-նենայ յափշտակութեան պահեր։ — Բայց լինչպէս բարձրանալ վեր, երբ ան դեռ չէ

Փարատեցիք, սակայն, այս իմ Թուրուքիւնս
Յակարծակի մարդիկ, որոնք արդէն մեզ
Դարձած էին մեր ուսերում հոսէն,

(Քաւ. Երգ. ԺԼ. 88).

կուտայ կոյսերու (մոռանք կը համարուին)։ Ուրիշ կողմէ մը «Որխանա» յի ձայներ կը լսեցնէ։ Տանդէ կը զանգէ լուսալիւր օդն ան-գամ անուշ մեղեդիով մը (Երգ ԻԹ.)։ — Կը յաջորդէ երկնային խորհրդաւոր և հանդի-սական ձայն մը՝ որ երիցս կ'երգէ։ «Եկ ի լիքանանէ, հարսն»։ Ժերունիի մը ձայն. որուն՝ քիչ յետոյ՝ կը միանան ուրիշ 24 ծե-րունիներու խումբ մը. և ահա անմիջապէս հարիւր պայտօնեաներ և զուարթունք աւ-տուածային կառքին վրայ կ'ելլեն երգելով. «Օրհնեալ որ ցառդ», սփռելով անոր շուրջն ու վրան երփնագեղ ծաղիկներ։

Թօթափած իր մեղաց կեղևանքները. ուստի Մադիւտան է որ մխրճելով զանիկայ սրբա-րար դետին մէջ՝ կը քաշէ իր ետեւէն։ Եւ մինչ կը հասնի երկանիկ փուլներ՝ կը լսէ զգլխիչ նուագով մը «Յօդեա յիս մշակաւ»։ և ահա զՏանդէ իր Պէտթիչէին առջև կը գտնենք, չլրացատուած՝ խորհրդական և անձնաւորեալ առաքինութիւններով, որոնք կ'երգեն «Դարձուր Պէտթիչէ, դարձուր սուրբ ալքերդ քոս հաստատարմիդ» (Երգ IԱ.)։ — Տանդէ կ'անցնի դէպ ի Եղեմի բարձրա-բերձ անտառ... և ահա հրեշտակային երգ մը կը կանոնաւորէ անոր քայլերը (Երգ

ԼԻՌ)։ — «Աստուած մտին հերսնոսք»։ այս է «Քառարան»-ի փակման վերջին նուագն, զոր «Կանայք» քաղցրաձայն ու փոխն ի փոխ կ'երգեն հոն։

Այսպէս, ուրեմն, «Քառարան»-ին մէջ հոգիք երգով է որ կ'արտայայտուին Այր, կային ի հարկէ հոն ժամանակաւոր տան՝ յանքներ, Անոնք հրեշտակաց գեղգեղն ու հմայքը չէին կրնար՝ ըստ արժանւոյն վառ յելել, վասն զի արգելք ունէին գիրեմք մաքարածեկու գրաւումը։ Ո՛ր պիտի գտնեն ապա անոնք այս գերազոյն վայելքը, անշուշտ հոն՝ ուր ամէն վարդ առանց փուշի է՝ հոն՝ ուր միշտ պիտի շնչեն քաղցրածաւայ անուշահոտութիւնը, և պիտի տեսնեն ամէն ինչ իր կատարելութեամբը, և ճեմելով լայնաստարր ու լուսաշող դաշտին վրայ՝ պիտի լսեն և լսեցնեն անդադար անճառելի երաժշտութիւն մը։ Ելլեմք ուրեմն Տանդէի հետ հռոպանքներու աշխարհէն ու բարձրանանք դէպ ի աստղերը՝

ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ

Գրագէտ Ֆրանսուէի մը՝ Տանդէի Քերթուածին վրայ կատարած իր մէկ երկասիրութեան՝ մէջ՝ այս անդրադարձութիւնը կ'ընէ «Ալլաշալաքեան» մասին.

«Ուրախութիւնը միայն լոյս չէ, այլ անիկայ երաժշտութիւն ալ է. ան մեղեդի է. այնպիսի մեղեդի մը՝ որուն ծով հոս լսուող ամենազգացը երգը պիտի Թուէր այն ամպը՝ որ որոտում կը բերէ. և երկբաւոր երաժշտութիւնը, ինչպէս տեսանելի լոյսը լոկ ստուեր մէն երկնային երաժշտութեան և անտեսանելի լուսոյն ծով։ Սակեւ պէտք է դատնել շարժումին զանազանութեանը՝ զոր կ'ազգէ ամբողջ Արքայութեան մէջ ՍԷՐՈՐ ՈՐ, ըստ Տանդէի, ԿԸ ՇԱՐԺԻ ԱՐԵՅԱԿԻ ՆԻ ՄԻՒՍ ԱՍՏՂԵՐԸ, ՎՊԱՆ զի ոչ մէկ բան չէ կարող առլ աստ ուժգնութեան զաւաճարը՝ զոր յաւիտենական կեանքն ունի, Եւ զայն ներկայացնելու համար Տանդէ կը շուտցնէ պարերը, կը բազմացնէ երգերը, կ'աճեցնէ ցնծութեանց եռանկը, կը ընլաւարտէ մարգարիտներ, կենդանի աղագեծներ, ճաւաղաթուխք յակիթներ, շարժումի կեանքն ու կը զգնուն կեանքերը, սրբազան կրակները, անթիւ սէրեր, անմահ ծաղիկներ, կանթնդներ շաղկապ Սրբոյ փշամբ կը բորբոքեն»։

Եւ իրօք բանաստեղծը՝ որքան մարդկօրէն կարող էր հետևեցնել բնութեան ու երկրիս գեղաւկերտ պատկերներուն վրայէն՝ ի գործ կը դնէ իւր ամբողջ կարողութիւնները, դուրս

ցայտեցնելու համար Արքայութեան յաւիտենական փառքն ու վայելքը։ Բայց հաւմողուած է անոր քրիստոնէական ոգին՝ որ այսու հանդերձ անոնք իրականին հազիւ ստուերը պիտի ըլլան, ու զիսէ միանշաւ մայն Պօղոս Առաքելոյն տեսածներն ու լսածները պատմելու անկարողութիւնը։

Այդ երանաւէտ գաւառին մէջ կ'ըսուի որ Նրաժշտութիւնը հրեշտակաց և սրբոց էն հաճելի զրազանքն է. անով իրարու հետ, անով Աստուծոյ հետ կը հաղորդակցին։ Դարձեալ, երկնային լուսեղէն կամարները յաւերժօրէն կը թնդան անոնց օրհնեղութեամբ և ալելուներով։ Աւերմն հարկ էր որ գերբնական ըլլայ հոն երգաց աղեցնութիւնը։

Արդ ի՞նչպէս կրնար անոնց գաղափարը տալ մեզ մահկանացուներուս՝ եթէ ոչ ամփոփելով բնութեան և տարիսաց ձայները, բոլոր թռչուններու ամենազգի գեղգեղանքը, ամբողջ բնութեան, հովերու, աղբիւրներու, ծովերու, բոլոր կենդանիներու, ամբողջ մարդկային էակներու ձայները, կրքերու, արտայայտած զանազան շէշտերը, հուսկ գործիական և ձայնական ճշմարիտ և իսկական երաժշտութեան բոլոր արձագանգները. — ահա ինչ որ Տանդէի Քերթուածին երաժշտութեան բաղկացուցիչ տարրերը կը կազմեն։

Արքայութեան մէջ առաջին ունկնդրածնիս պիտի ըլլայ լուսինարնակ Փլորենտացի Բիզգարտայի «Ողջոյն քեզ Մարիամ»-ը, յորում մէկ կողմանէ ինքը աներեւոյթ կ'ըլլայ։ — Ապա Մարդեղութեան խորհուրդին վրայ է Քերթողին հարցումներն և կարծեա՛ իբր նախարան՝ կը լսէ նախ Յուստինիանոսէ և յետոյ սերովբէներէ «Ովսանեա սոչրոյ Աստուծոյ Սարաւոյր» երգը (Երգ Է)։ — Տանդէ մերթ ընդ մերթ երգի և լուսոյ պատկերներ անխտիր իրարու կը զանգէ կարծեա. իրարու կը միացնէ երկու գեղեցկութիւններն և կը ներթողէ զոյգ հրաշալիք, որ միանշաւմայն Թէ կը ճառագայթէ և թէ կ'երգէ։ Լոյսէն աւելի՝ առանձնաբար՝ երգն է որ զինքը կը յափշտակէ. իսկ այդ երկուքին միախորտութիւնը մի միայն արբաւ յութեան մէջ կ'ուզէ տեսնել։ Սակայն անապատնաւ երգուած բառերը չեն որ զինքը կը յափշտակեն, այլ զուտ եղանակ մ'իսկ, առանց կարենալ իմանալու անոր ինչ երգ ըլլաւ (Երգ ԺԴ)։ — Հիացած կ'ուռնկդէր նա ժամանցոյցին ձայնը որ կը կոչէ Աստուծոյ հարսերը, և այնպիսի քաղցր հնչմամբ՝ զոր լսելով բարեպաշտ հոգի մը՝ անկարելի է որ սիրով չարծարծի (Երգ ԺԵ)։

Հեազհետէ երգել կուտայ Տանդէ Արքաւ

1. Lucie Félix Faure, «Les femmes dans l'œuvre de Dante» Paris, Perrin, 1902; p. 247.

յութեան մէջ զանազան դարերու մէջ ապրող իշխաններու, թագաւորներու, կայսերաց. նոյնպէս մարգարէներու, առաքելաց, հրեշտակաց, գլխաւոր եւ աստուածաբանական առաքելութեանց. եւ, ամենէն աւելի՝ Սիրոյ, վասն զի ան բոլոր զգացում է, եւ զգացումը՝ երաժշտութեան էութիւնը կը կազմէ: Իսկ Տանդէ՝ որքան անոնց անուշաւթեամբ կարծրանայ՝ այնքան յափշտակուած կը մնայ, իրր թէ քնոյ մէջ ընկղմէր: Նյրբեմն ու զաւնոն նկարագրելու ատեն ինքնին կը խոստովանի, որ չի կրնար ամբողջ երեակայութեան մէջ կրկնել:

Այսպէս՝ եթէ Քաւարանին մէջ երգը ունկնդրողին վրայ անոյց մաղձառութիւն մը կ'ազդէ, վերջ՝ Արքայութեան մէջ անկիւյց յաւերժական ցնծութիւն եւ երկնակութիւն մ'է՛ որ կը սփռէ:

ԳԵՂԵՑԿԱՍԻՍԱԿԱՆԻՆ ԸՆԹԱՅԲԸ

«Աստուածային Կրտսերիդոտրիւն»ը ուսումնասիրած ատեննիս՝ զՏանդէ ուրիշ մանրամասնութեան մը մէջ ալ իշխած կը տեսնենք: Ըսինք թէ նա տեղեակ էր երաժշտութեան զանազան տեսակներուն, ինչպէս կը վերկայէին իր ժամանակակից հեղինակները:

Կ'ուզենք այժմ ըսել որ Գրեգ. Երաժշտութեան հետ ծանօթ է անոր՝ մենանուագի (solo) եւ միաձայն երգող դարբ. ինչպէս «Յերսնիկ իսրայէլի»ն միաբերան երգուեցաւ (Քաւ. Երգ Բ.): Ստեպ միաձայն նուագներու կը հանդիպինք Քաւարանի եւ Արքայութեան մէջ, զորս ինքը մերթ կը լսէ եւ մերթ լսել կը կարծէ. այսինքն իրր երազի մէջ կը լսէ: Նոյն կարգէն կան նաև Լիայի, Մաղիտայի կոխարդիչ մենանուագները՝ որ միաժամանակ ծաղիկ կը ժողվեն, Արնաւտո Գանիէի, Բիգգարտայի, Յուստինիանոս կայսեր եւ այլոց մենանուագները. դարձաւ ալ Հրեշտակներու նուագները, զորս կը մենեղենք՝ Երանութիւններն ըսելու համար, զոր օրինակ պարունակէ պարունակ անցած ատեննին, Բայց Տանդէ կ'սխալմի հաւասարապէս նաև այն գեղեցկութիւնը՝ զոր ձայնին կուտան երաժշտական գործիքներ:

Նյրբեմն ալ ցնծութիւնը եւ խանդավառութիւնը բացատրելու համար երբ անբաւական դատուին միջոցները՝ պարերգներ ալ կ'աւելցնէ, տալով երկնային երգիչներուն աւելանալի շարժումներ ալ:

Իսկ խմբերգի կարգէն կը դասուի «Զրնգ յաւաք քան զվախման յուշոյ» (Քաւ. Ի.), որ խմբերգի փոքրուեցաւ բազմութեան մը կողմանէ՝ Հաղի. Թէ երգուեցաւ մի քանի ամա-

նակ հոգիէ մը. կազմելով այսպէս հանդիսաւոր նուագ մը՝ մենեղելով ու խմբերգով խառն՝ Պիտի լաւի նաև ուրիշ երգիչ մը՝ որ միայն գլխաւոր եղանակը (tema) կ'ընէ, մերթ գայն երիցս կրկնելով: Յետոյ խումբ մը (24 ծերունիներու) կը սկսի մասնակցել անոր, եւ հուսկ՝ հարիւրէն աւելի հրեշտակներ ամէնքը կը ձայնակցին, կազմելով հրաշալի նոր երգ մը՝ զմայլանքի ենթարկելու զՏանդէն: Ասիկայ պատրաստութիւն մ'է, վասն զի Պէտթրիչէն պիտի իջնէ երկնքէն՝ ծաղիկներու ամպի մը մէջ, ձիթինով պըստակուած եւ զգեցած երեք գոյներ, իրր խորհրդանշան Հաւատոյ, Յուսոյ եւ Սիրոյ: Եւ ստուգել Տանդէ պէտք չէ՛ր արդէն կազմել մենա հրաշափառ վայրէջքին համար իր ամենէն հանդիսաւոր ողջոյնը:

Արքայութեան մէջ կը հանդիպինք ուրիշ խմբերգի մ'ալ. Ի պատիւ Երրորդութեան է այդ, որ եւ երեք անգամ կը կրկնուի (Երգ ԺԳ.): Կը լսենք «Համեստ ձայն մը» որ Սողոմոնինը կը կարծուի. հոն Պէտթրիչէ կը գոհացնէ զՏանդէ, անոր պատասխանելով Մարմնոց յարոսթան խորհուրդի մասին: Անմիջապէս յետոյ պիտի լսենք կրկնակ խումբերէ երգուած «Ամեն» մը: Ապա չքեղ էջեր մը կը սկսին բացուիլ: Սուրբ Կուսին շուրջ պիտի դառնան անսարանները:

Հաղի. Ս. Բենեմարգոսի մէջ հրաւերով Քերթողին կը շնորհուի իւր աչքերն առ Մայրն Աստուծոյ դարձնել՝ ահա կը լսուի չեղղափառ «Ողջոյն քեզ Մարիամ» մը, զոր հրեշտակապետը կ'երգէ եւ պատասխան կ'ընդունի արքայութեան բոլոր բնակիչաց միաբերան խմբերգներէն: Իսկոյն բոլոր երկնային դաւառներէն կը փոխանակուի այն պիտի խանդավառ շեփոթելով՝ որ երգիչներու գէմքերը բոլորովին կ'այլափոխուին լուսաւ շող եւ սպիտակափառ պայծառութեան մը տակ (Երգ ԼԲ.):

* *

Հարցնենք այժմ. Տանդէ իսկապէս Բնչբան կը նկատէ Երաժշտութեան մէջ:

Կրկնենք հոս ի պատասխան՝ Ար. Պոնաւնդուրայի իտաքը. Ան ին դիտեր զգայի, եւ առանձն զգայական տարրը, այլ ազնուական յոյզերու եւ բարձր խելովաներու հոգիէ եւ որ կը մեծարէ, կը փառաւորէ: Իսկ անկէ աւելի զօրաւորը՝ այն է, որ երաժշտութիւնը Աստուծմէ նկատ է աւ մեզ, եւ առ Աստուած կը դառնայ մեզի նմա:

Հ. Ղ. ՏԱՅՆԱՆ